

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/55013>

Please be advised that this information was generated on 2020-12-02 and may be subject to change.

De achterkant van de mythe

Landschap en wereldbeeld in Aboriginal Australië

**Ad Borsboom is hoogle-
raar Pacific Studies ver-
bonden aan de Radboud
Universiteit Nijmegen. Hij
heeft sinds 1972 langdurig
veldwerk verricht bij Abo-
riginal gemeenschappen
in Arnhem Land, noord
Australië.**

**Jean Kommers is als uni-
versitair docent culturele
antropologie verbonden
bijzonder geïnteresseerd
in de vormen die het on-
derwijs in andere culturen
kunnen aannemen. Hij
deed veldwerk in Oost en
Zuidelijk Afrika.**

**Ad Borsboom en Jean
Kommers illustreren in dit
artikel hoe de kennis van
het landschap, natuur en
kosmologie bij de Abori-
ginals, samenkomt in een
mythische geografie. Zij
doen dit aan de hand van
een voorbeeld uit Arnhem
Land, noord Australië, waar
de 'Clan van de Wilde Ho-
ning' leeft.**

Ad Borsboom

Antropoloog en Hoogleraar Pacific Studies,
Radboud Universiteit Nijmegen
a.borsboom@maw.ru.nl

Jean Kommers

Universitair docent Culturele Antropologie,
Radboud Universiteit Nijmegen
j.kommers@maw.ru.nl

Aanvankelijk dachten de Europeanen in Australië dat de oorspronkelijke bevolking, de Aborigines, geen geordend bestaan leidden. Ze zouden, zo was de overtuiging, door gebrek aan intellectueel vermogen nauwelijks iets begrijpen van de processen in de natuur. Daarom waren ze ook overgeleverd aan de grillen van de natuur en gedoemd een zwerfend bestaan te leiden, voortdurend op zoek naar voedsel. Nu twee eeuwen later weten we wel beter. Aborigines samenlevingen hebben een ingewikkelde sociale structuur en elke groep daarbinnen heeft een fabelachtige kennis van het eigen land en de natuur. Juist door hun grote kennis en het inzicht in de processen in de natuur hebben ze door de eeuwen heen effectieve strategieën ontwikkeld om, behoudens in zeer extreme omstandigheden, vrijwel altijd verzekerd te zijn van ruim voldoende voedsel.

Die kennis is van generatie op generatie in de vorm van mythologische verhalen en gezangen doorgegeven en verfijnd. Centraal daarin staan de reizen van de mythologische voorouders die de markante punten in het landschap schiepen en er de typische dieren en planten achterlieten die er nu te vinden zijn. Die markante punten met hun ecologische karakteristieken zijn bakens

aan de hand waarvan Aborigines zich oriënteren: in het dagelijkse leven bij het vergaren van voedsel, maar ook bij het construeren van hun kosmologie waarvoor die speciale plekken de bouwstenen vormen.

Hoe in deze mythische geografie die kennis van het landschap en de natuur verweven is met kosmologische voorstellingen willen wij illustreren aan de hand van een voorbeeld uit Arnhem Land, noord Australië, waar deze inheemse kennis nog springlevend is¹. Aboriginal samenlevingen zijn daar onderverdeeld in clans en elke clan heeft een eigen grondgebied en mythologische verhalen die daarbij horen.

De clan uit ons voorbeeld noemt zich 'Clan van de Wilde Honing'. Op het grondgebied van deze clan is veel honing te vinden, een zeer geliefd maar ook schaars product. Aborigines kennen er geneeskundige werking aan toe. Ze geloven dat het een rol speelt in de liefdesmagie en gebruiken het graag als smaakmaker bij voedselbereiding.

De mensen van de 'Wilde Honing clan' verklaren de topografische en natuurlijke kenmerken van hun land aan de hand van een mythologisch verhaal uit de scheppingstijd. Toen was het land nog volstrekt vormloos en leeg, maar door

de komst van de 'Djareware,' de mythologische stichter van de clan, kreeg het clangebied zijn huidige structuur en vorm.

In de scheppingstijd reisde Djareware vanuit het zuidoosten richting noordwesten. Aangekomen aan de zuidoostelijke kant van het huidige clangebied richtte hij het nog lege en vormloze landschap in door de namen van de planten, dieren en landschappelijke kenmerken zingend te benoemen. Dankzij Djareware groeien en nu 'Stringybark' bomen (Eucalyptus soorten) die aan het begin van de droge tijd bloeien zodat de bijen er nectar kunnen verzamelen. Die zetten ze in holle gedeelten van die bomen om in honing. Ook vonden dankzij Djareware's activiteiten honingvogels een veilig thuis in de bloesem van de 'Stringybark' bomen – vogels die een belangrijke rol in de kosmologie van de 'Wilde Honing Clan' spelen.

Djareware vervolgde zijn reis en benoemde al zingend een ander type landschap: een duister jungleachtig gebied dat hij in gereedheid bracht als verblijf voor de geesten van de doden. Een nachtvogel en zwarte vlinders zijn daar als representanten van de dood nog steeds te vinden. Verder naar het noordwesten richtte hij het lager gedeelte van het clangebied in met beekjes en vennen, de woonplaats van vissen en andere waterdieren. In die omgeving ontmoette hij een ander belangrijk wezen, 'Watergoanna.' Deze reisde in tegengestelde richting, namelijk van het zuidwesten naar het noordoosten. Hun ontmoeting resulteerde in de creatie van nog meer waterpoelen – belangrijk voor de dagelijkse voedselvoorziening. Dit waterrijke gebied vormt de westgrens van het grondgebied van deze clan. Vandaar uit trok Djareware verder naar het noordwesten, in de richting van de aanstormende moessonregens.

Tot zover een uiterst beknopte en schematische samenvatting van de belangrijkste scheppingsmythe van deze clan. Wat is nu de relevantie voor de Aborigines die in dat gebied wonen? Mythen zijn

voor ons westerlingen wonderbaarlijke verhalen over al even wonderbaarlijke gebeurtenissen. We kunnen ons nauwelijks voorstellen dat ze echt iets met de werkelijkheid te maken hebben. Maar het loont om te onderzoeken wat er achter die specifieke narratieve vorm schuilgaat. Dan blijken er een aantal lagen van betekenis aan ten grondslag te liggen – patronen – die het leven structuur en zin verschaffen. Welke zijn dan die patronen die schuil gaan achter het verhaal?

Het patroon dat het meest in het oog springt, is ruimtelijk van karakter. Het land van de mensen van de 'Wilde Honing' krijgt vorm en structuur door de daden van Djareware. Was het eerst vormloos, nu kent het verschillende typen ecologie, met bijbehorende planten en dieren. Er is onderscheid aangebracht tussen land en water en tussen verschillende bodemgesteldheden. Dit is nog allemaal voor de hand liggend, omdat het over concrete en zichtbare verschijnselen gaat.

Moeilijker te ontdekken zijn abstracte ruimtelijke patronen die verborgen liggen in het Djareware-verhaal. Een horizontale en een verticale as die dienen als coördinatiepunten van de driedimensionale ruimte waarin we leven.

Laten we eerst de verticale as zoeken, die verborgen gaat achter de wezens uit de mythe. Aan het begin van het verhaal

geesten waarvan hij de boodschapper is. Aan het einde van het verhaal zijn het de vissen die prominent aanwezig zijn, levend onder het oppervlakte. Al deze wezens samen staan model voor de ruimtelijke indeling lucht - oppervlakte - onder de oppervlakte, oftewel de verticale as: hoog, midden en laag. De boom als symbool verbindt deze drie domeinen met zijn takken in de lucht, de stam stevig op de grond en de wortels onder de grond.

Dan de horizontale as achter de cyclus van Djareware. Die voert globaal van het zuidoosten, waar Djareware het clangebied binnenkomt, naar het noordwesten waar hij het land van de Wilde Honingclan weer verlaat. De keuze voor deze richting is niet toevallig, want ze komt overeen met de twee overheersende windrichtingen in tropisch Australië. De droge tijd ontstaat wanneer de wind lange tijd uit het zuidoosten waait; dat is van ongeveer mei tot oktober op onze kalender. Het andere grote seizoen is de regentijd van oktober tot mei wanneer de wind vanuit het noordwesten komt en de Aziatische moesson aanvoert. In combinatie met Watergoanna, die in Djareware's scheppingsverhaal van het zuidwesten naar het noordoosten reist, ligt hier de basis voor de twee belangrijkste ruimtelijke indelingen, namelijk de assen zuid-

'De mensen van de 'Wilde Honing clan' verklaren de topografische en natuurlijke kenmerken van hun land aan de hand van een mythologisch verhaal uit de scheppingstijd.'

spelen dieren een rol die zich hoog in de lucht bewegen, en die te vinden zijn in de toppen van de bomen die in bloei staan. De honing etende vogels en de bijen zijn daar het duidelijkste voorbeeld van.

Midden in het verhaal ligt de nadruk op wezens die zich aan de oppervlakte bevinden: de nachtvogel die in de jungle op de bodem rondscharrelt, evenals de

oost/noordwest en zuidwest/noordoost. Zonder een dergelijke indeling van ruimte zouden de Aborigines zich even hulpeloos voelen als wij zonder onze noord/zuid- en oost/westas. Het zijn virtuele coördinatiepunten die de basis vormen voor ruimtelijke oriëntatie en gevoel voor richting.

Behalve de indeling van ruimte ligt er ook nog een andere indeling verborgen

onder de oppervlakte van Djareware's creatieve daden, namelijk de indeling van tijd. Net als het geval is bij ruimte, deelt elk volk ook tijd in.

In het christelijke scheppingsverhaal staat die indeling vrijwel vooraan, zo belangrijk is die voor ons. Dag en nacht worden geschapen, vervolgens een week van zes dagen en een zevende dag om te rusten. Later zijn daar maanden en jaren aan toegevoegd. Zonder het markeren van tijd zouden wij, net als zonder ruimtelijke

blootsvoets lopen is gloeiend heet, het verdorde gras is vlijmscherp en de zon schijnt genadeloos. Het is de moeilijkste tijd van het jaar; mens en natuur snakken naar regen.

Dit is de sfeer die beschreven wordt in de teksten over de vissen. Zoals we gezien hebben is de redding echter nabij. Vanuit het noordwesten, de richting waarin Djareware vertrokken is, stuurt hij de regens van de noordwest moesson. Het water gutst uit de hemel en de natuur

gras platgeslagen wordt door de stormen. Naast de indeling van ruimte en tijd worden er nog meer patronen zichtbaar als we de achterkant van het verhaal blijven bestuderen. De belangrijkste daarvan is het religieuze patroon. Nu is het hele verhaal in zekere zin religieus, omdat het gaat over de heilige scheppingstijd waarin wezens bovennatuurlijke gaven bezaten. Maar de verhalen bevatten ook nadrukkelijk informatie over de betekenis van geboorte en dood, de oorsprong van de menselijke ziel en de bestemming van de mensen en hun plaats in het grote geheel der dingen. Het is vooral hier dat de spirituele relatie tussen Aborigines en de natuur in haar volle omvang tot uitdrukking komt. Vooral omdat elementen uit de natuur en het landschap de bouwstenen vormen waaruit de Aboriginal levensbeschouwing opgebouwd is.

In het eerste deel van Djareware's verhaal spelen wezens een rol die metaforen zijn voor vruchtbaarheid en ontluikend leven. De honingvogels zijn te vinden bij de bloesem van de eucalyptusbomen waar ze zich aan nectar te goed doen. De tijd van het jaar waarin dat deel van het verhaal zich afspeelt, bruist van het nieuwe leven. De regentijd is voorbij en heeft de natuur en alles wat er in leeft weer vruchtbaar gemaakt. De gezangen, dansen en verhalen staan hier bol van de symbolische verwijzingen: bloesem, nectar, bijen, honing en honingvogels.

Op verschillende markante plekken in het landschap (rotsen, een kreek, een bijzondere waterpoel) liet Djareware delen van zijn eigen spirituele levenskracht achter. De honey-wind blaast over deze sacrale plaatsen en maakt partikels van Djareware's spirituele kracht los die de flora en fauna, maar ook de foetussen van ongeboren kinderen bezielen. Deze plekken zijn tot de dag van vandaag bronnen van alle leven. Zo lang de mensen van de 'Wilde Honing Clan' het land in stand houden, profiteren ze van die levensbronnen.

Naast de uitbundige nadruk op vitaliteit en ontluikend leven is ook de dood nadrukkelijk aanwezig in Djareware's reis.

Mythen zijn voor ons westerlingen wonderbaarlijke verhalen over al even wonderbaarlijke gebeurtenissen. Maar het loont om te onderzoeken wat er achter die specifieke narratieve vorm schuilgaat.'

indeling, hulpeloos rondlopen in het bestaan.

Ook Djareware schiep een tijdsindeling, maar die ligt eveneens verborgen onder de oppervlakte van het verhaal.

Djareware kwam vanuit het zuidoosten, en het verhaal en de gezangen verwijzen naar kenmerken die typisch zijn voor het begin van het droge seizoen. De zachte zuidoostelijke wind die dit seizoen inluidt noemt men liefkozend honey-wind. Bovendien beschrijven de teksten gewijd aan de honingvogels en bijen hoe zij zich te goed doet aan nectar uit de bloesem van de 'Stringybark' bomen die in bloei staan. Het is de aangenaamste tijd van het jaar met milde temperaturen en een overdaad aan voedsel.

Anders is de situatie in het tweede deel van het verhaal en de daarbij horende gezangen. Als Djareware voorbij de sinistere jungle is, komt hij bij de vissen. Deze zijn echter op sterven na dood omdat de poelen uitgedroogd zijn. Hier verwijzen de teksten naar het einde van het droge seizoen, zo'n zes maanden later, wanneer de hele natuur in de problemen komt. Voedsel wordt schaars en de mensen moeten in steeds kleinere groepen over steeds grotere gebieden rondtrekken om nog wat te vinden. De grond waarop ze

komt weer tot leven.

De wezens uit de Djareware-cyclus staan ook model voor de seizoenen. Het begin van de droge tijd is een prachtige periode: het bos staat in bloei en er is honing in overvloed op komst – het symbool bij uitstek van weldadig leven. Als die droge tijd echter langer duurt, slaat weldaad over in bedreiging. De natuur verdort en de waterpoelen drogen uit, met alle gevolgen van dien. Wanneer de natuur het dreigt te begeven, brengen de regens uit het noordwesten redding.

Maar ook het regenseizoen mag niet de overhand krijgen want als het water in bakken naar beneden blijft komen, zou het leven voor mens en natuur ook onmogelijk worden. Gelukkig draait de wind wel weer naar het zuidoosten en begint de hele cyclus opnieuw.

Overigens kennen de Aborigines binnen deze twee voornaamste seizoenen - regen en droge tijd - tal van nuances. In feite bestaat hun seizoenkalender uit maar liefst elf perioden, die alle worden aangegeven door bepaalde kenmerken uit de natuur: wanneer de bloesem begint, wanneer bepaalde vruchten bloeien, wanneer de ganzen in overvloed eieren produceren, wanneer een hagedis bepaalde geluiden begint te maken en wanneer het

De junglegebieden en de wezens die daarin thuishoren zijn in het verhaal en de gezangen duidelijk verbonden met de dood. Deze sinistere plekken bieden onderdak aan de geesten van de doden. Het sterven speelt ook een rol in het tweede gedeelte van Djareware's reis, wanneer hij tegen het einde van de droge tijd aankomt in het lagere gedeelte van het clangebied. Zoals gezegd: de natuur is op sterven na dood en de vissen happen naar zuurstof in de uitgedroogde waterpoelen. Hier overwint echter uiteindelijk opnieuw leven door de komst van de noordwest-moesson. De jonge visjes die nu speels in het water dartelen zijn metaforen voor het nieuwe ontluikende leven. Met de verschijnselen ruimte en tijd, en leven en dood, zijn belangrijke patronen achter de cyclus van Djareware blootgelegd. Hiermee zijn we er nog niet, want er is nog minstens een andere patroon te ontwaren: het economische. In het eerste deel van het verhaal draait alles om de productie van heilzaam voedsel: honing. De bomen, de bloesem en de bijen voorzien mensen van dit geliefde

De honingvogel uit het verhaal bij de bloesem.

'Op verschillende markante plekken in het landschap (rotsen, een kreek, een bijzondere waterpoel) liet Djareware delen van zijn eigen spirituele levenskracht achter.'

product. Tegelijkertijd biedt dit open bos voldoende mogelijkheden om ander voedsel te verschalken. In het junglegedeelte is niets te vinden wat eetbaar is. Behalve dat de plekken zelf moeilijk toegankelijk zijn door hun dichte begroeiing, leeft er ook geen enkel wezen wat voor consumptie geschikt is. Dan komt het lagere, moerasachtige gebied. Ook al snakken de dieren naar

religieuze dansen met mythologische wezens en het land als centrale thema's.

Rotsen als markante topografische kenmerken, meestal sacrale plaatsen.

water als Djareware er aankomt, spoedig zal er een overvloed zijn aan waterdieren en -planten die deel uitmaken van het gevarieerde traditionele dieet van Aborigines. Hier zien we ook dat het patroon eetbaar/niet eetbaar/eetbaar in de locatie van het verhaal precies overeen komen met de hiervoor genoemde cyclus leven/dood/leven.

‘Door de handelingen van de mythologische wezens heeft leeg en vormloos land structuur en betekenis gekregen. Ruimte wordt geordend en krijgt betekenis via benaming.’

Aboriginal mannen bezoeken sacrale plaats - net als bovenstaande foto een markante rots

Tot zover de patronen achter de verhalen en gezangen². Tijdens de levensloop van elk individu worden deze verhalen en gezangen talloze malen ten gehore gebracht – eerst in hun simpele vorm voor de kinderen en daarna in steeds groter detail. Uiteindelijk zal elke volwassene de complexiteit van die mythologische verhalen en gezangen kunnen doorgronden zodat niemand verdwaalt, noch in de natuur (de kennisdimensie), noch in het leven zelf (de religieuze dimensie).

Door de handelingen van de mythologische wezens heeft leeg en vormloos land structuur en betekenis gekregen. Ruimte wordt geordend en krijgt betekenis via benaming. Door naamgeving wordt vormloosheid en leegheid getransformeerd tot territorium – tot topografie. De ruimtelijke noties en begrippen zijn niet slechts descriptief, ze zijn ook intentioneel: ze hebben effect op het handelen en denken met betrekking tot de omgeving. Aborigines voelen zich moreel verantwoordelijk voor het in

stand houden van het land zoals ze dat van hun mythologische voorouders mee gekregen hebben. Tegelijk vormt deze verantwoordelijkheid naar de buitenwereld toe de inspiratiebron voor hun politieke strijd om landrechten die voor de Arnhem Landers tot nu toe een succes is gebleken.

Notes

1 Voor een gedetailleerde uitwerking van dit artikel zie:

Borsboom, Ad 2006 *De Clan van de Wilde Honing*.
Haarlem: Binkey Kok Publications.

Kommers, Jean, 1994 *Mythische Geografie*.
Landschap en wereldbeeld in niet-westerse

culturen. In: Driessen, H. & H. De Jonge (eds)

In de Ban van Betekenis. Proeven van symbolische antropologie, pp46-70. Nijmegen: Sun

2 Omdat clans exogaam zijn bestaat het gemiddelde huisgezin uit leden van drie, meestal vier clans: een man (clan a), zijn echtgenote (clan b), zijn aanstaande schoonzonen die tijdelijk inwonen (clan c) en meestal schoonouders waarvan de vrouw een vierde clan vertegenwoordigt. Elk volwassen individu uit zo'n huishouden moet niet alleen de verhalen en gezangen van de eigen clan kennen, maar ook die van de andere clanleden. Zo leren Aborigines de ecologie van een veel groter gebied beheersen dan alleen dat van hun eigen clan. Dat biedt ook een veel grotere variatie aan voedsel dan wanneer men slechts op het eigen clangebied aangewezen was.

Summary

In this paper we want to demonstrate how indigenous systems of knowledge are intrinsically connected to Aboriginal religion. We concentrate on Aboriginal myths and try to show that these sometimes strange and difficult to understand stories contain valuable information about the structure of the land and its topography, about the seasons, about economy and about perceptions of life and death. Searching for the meaning behind the stories one soon discovers that the mythological beings are metaphors for perceptions of space, time and cosmological principles.

GEZOCHT

Lijkt het je leuk om voor TOPOS als redacteur, beeldredacteur, vormgever/dtp-er of schrijver aan de slag te gaan?

TOPOS zoekt altijd redactieleden!

Bij TOPOS doe je interessante ervaring op en je inzet staat natuurlijk goed op je cv. Bovendien staat er tegenover jou enthousiaste instelling een hoop gezelligheid!!

Wil je wat meer weten over TOPOS?
Bekijk de website op www.toposonline.nl

Kom je een keer mee vergaderen?
Spreek één van de redactieleden aan of
stuur een mailtje naar St.TOPOS@wur.nl